

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegejarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter)

Patron: Prof. R. G. Kothari

Chief Editor: Prof. Jignesh B. Patel

Email:- Mo. 9429429550 ctefeduinspire@gmail.com

वसुधैव कुटुंबकम् : भारताच्या भविष्यास आकार देणारी मूल्ये

डॉ. सुरेखा शर्मा

प्राचार्य

शीलादेवी बी.एड कॉलेज, नागपूर

सारांश

वसुधैव कुटुंबकम् ही संकल्पना प्राचीन भारतीय तत्त्वज्ञानातून उद्भवलेली असून तिचा अर्थ "संपूर्ण विश्व एक कुटुंब आहे" असा होतो. ही संकल्पना मानवतेची एकात्मता, सार्वत्रिक बंधुता, नैतिक सहअस्तित्व आणि सामूहिक कल्याण यांचा पुरस्कार करते. आधुनिक काळात जागतिकीकरण, पर्यावरणीय संकटे, सामाजिक-आर्थिक विषमता, दहशतवाद, युद्धसदृश परिस्थिती आणि मानवी मूल्यांचा न्हास यांसारख्या समस्यांमुळे संपूर्ण जग अस्थिरतेकडे वाटचाल करत आहे. या पार्श्वभूमीवर वसुधैव कुटुंबकम् ही संकल्पना केवळ आध्यात्मिक विचार न राहता जागतिक समस्यांवर उत्तर देणारी एक नैतिक चौकट ठरते. या संशोधन लेखात वसुधैव कुटुंबकम् या संकल्पनेचा भारताच्या सामाजिक, शैक्षणिक, आर्थिक, राजकीय व कूटनीतिक भविष्यास आकार देण्यात असलेला प्रभाव अभ्यासण्यात आला आहे.

प्रस्तावना:

भारतीय संस्कृती आणि तत्त्वज्ञान हे मानवकेंद्रित विचारसरणीवर आधारित आहे. मानव, समाज आणि निसर्ग यांच्यातील परस्परसंबंध भारतीय तत्त्वज्ञानात स्पष्टपणे मांडण्यात आला आहे. महाउपनिषदामधील वसुधैव कुटुंबकम् ही संकल्पना संपूर्ण मानवजातीला एक कुटुंब मानण्याचा उच्च विचार मांडते. आजच्या स्पर्धात्मक आणि स्वार्थकेंद्रित जगात राष्ट्रीय, धार्मिक आणि आर्थिक हितसंबंधांमुळे संघर्ष वाढताना दिसत आहेत. अशा परिस्थितीत भारतासारख्या प्राचीन संस्कृती असलेल्या देशाने आपल्या मूल्यपरंपरेच्या आधारे जागतिक शांतता आणि सहकार्याचा मार्ग दाखवणे ही काळाची गरज आहे.

तत्त्वज्ञानात्मक पार्श्वभूमी:

"अयं बन्धुरयं नेति गणना लघुचेतसाम् । उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुंबकम् ॥" हा श्लोक संकुचित आणि व्यापक विचारसरणीमधील फरक स्पष्ट करतो. स्वतःच्या हितापुरतेच विचार करणारे लोक समाजात फूट पाडतात, तर उदार विचारसरणी असलेले लोक संपूर्ण विश्वाचा विचार करतात. ही संकल्पना केवळ नैतिक मूल्यांपुरती मर्यादित नसून ती सामाजिक न्याय, समता आणि शांततेची पायाभरणी करते.

वसुधैव कुटुंबकम् मधील मूलभूत मूल्ये:

या संकल्पनेत सार्वत्रिक मानवता, करुणा व सहानुभूती, निसर्गाशी सहअस्तित्व, शांततापूर्ण सहकार्य, संवादप्रधान दृष्टिकोन आणि सामूहिक जबाबदारी यांसारख्या मूल्यांचा समावेश होतो. ही मूल्ये मानवी जीवनाला नैतिक अधिष्ठान प्रदान करतात.

सामाजिक ऐक्य आणि राष्ट्रीय एकात्मता:

भारत हा विविध भाषा, धर्म, संस्कृती आणि परंपरांनी नटलेला देश आहे. अशा विविधतेत सामाजिक सलोखा राखणे हे मोठे आव्हान आहे. वसुधैव कुटुंबकम् ही संकल्पना विविधतेत एकतेचा विचार बळकट करते आणि सामाजिक विभाजन कमी

करण्यास मदत करते. जातीयता, धार्मिक असहिष्णुता आणि प्रादेशिकतेच्या पलीकडे जाऊन मानवतेचा विचार करण्याची प्रेरणा ही संकल्पना देते.

नैतिक शासन आणि सार्वजनिक धोरणे:

आधुनिक प्रशासन व्यवस्थेत नैतिक मूल्यांचा न्हास झाल्यास भ्रष्टाचार, अन्याय आणि सामाजिक असंतोष वाढतो. वसुधैव कुटुंबकम् ही संकल्पना मानवकेंद्रित, पारदर्शक आणि उत्तरदायी शासनव्यवस्थेला प्रोत्साहन देते. कल्याणकारी धोरणे, सामाजिक न्याय आणि दुर्बल घटकांचे सशक्तीकरण यावर आधारित प्रशासन ही संकल्पना सुचवते.

शाश्वत विकास आणि पर्यावरणीय जाणीव:

अनियंत्रित औद्योगिकीकरण आणि उपभोगवादी जीवनशैलीमुळे पर्यावरणीय असंतुलन निर्माण झाले आहे. वसुधैव कुटुंबकम् निसर्गालाही कुटुंबाचा घटक मानते आणि पर्यावरण संरक्षणाचे नैतिक दायित्व अधोरेखित करते. हवामान बदल, प्रदूषण आणि जैवविविधतेचा न्हास या समस्यांवर शाश्वत विकास हाच उपाय आहे.

जागतिक कूटनीती आणि भारताची भूमिका:

वसुधैव कुटुंबकम् ही संकल्पना भारताच्या परराष्ट्र धोरणाला नैतिक अधिष्ठान प्रदान करते. संवाद, सहकार्य आणि शांतता यांवर आधारित कूटनीती भारताची सॉफ्ट पॉवर वाढवते. संयुक्त राष्ट्रसंघ, जी-२० आणि इतर आंतरराष्ट्रीय मंचांवर भारताची भूमिका या तत्त्वज्ञानाशी सुसंगत दिसून येते.

शिक्षण आणि नैतिक नागरिकत्व:

उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये मूल्याधिष्ठित शिक्षण दिल्यास फक्त कुशल व्यावसायिकच नव्हे तर जबाबदार नागरिक घडतात. वसुधैव कुटुंबकम् मूल्यांचा अभ्यास विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक संवेदनशीलता, जागतिक दृष्टी आणि नैतिक जाणीव निर्माण करतो.

चर्चा

वसुधैव कुटुंबकम् ही संकल्पना आदर्शवादी वाटत असली तरी तिची अंमलबजावणी व्यवहार्य आहे. शिक्षण, प्रशासन आणि आंतरराष्ट्रीय सहकार्याच्या माध्यमातून या मूल्यांचा प्रभावी उपयोग करता येऊ शकतो.

निष्कर्ष

वसुधैव कुटुंबकम् ही भारताच्या भविष्यास दिशा देणारी एक सार्वकालिक आणि सार्वत्रिक नैतिक संकल्पना आहे. या मूल्यांचा स्वीकार केल्यास भारत केवळ आर्थिकदृष्ट्या नव्हे तर नैतिक आणि सांस्कृतिकदृष्ट्याही जागतिक नेतृत्व करू शकतो.

संदर्भ

महाउपनिषद; राधाकृष्णन एस. – Indian Philosophy; अमर्त्य सेन – The Idea of Justice; संयुक्त राष्ट्र – शाश्वत विकास उद्दिष्टे